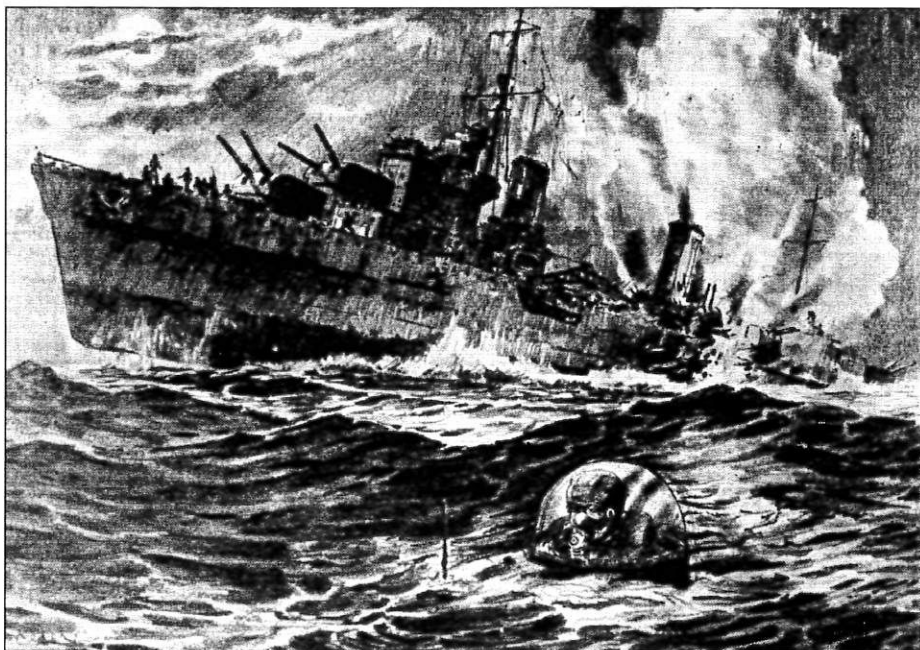

Jens Andersen

Wunderwaffen i Vendsyssel – tyske miniubåde 1944-45

Særtryk af artikel i Vendsyssel Årbog 2004

Wunderwaffen i Vendsyssel – tyske miniubåde 1944-45

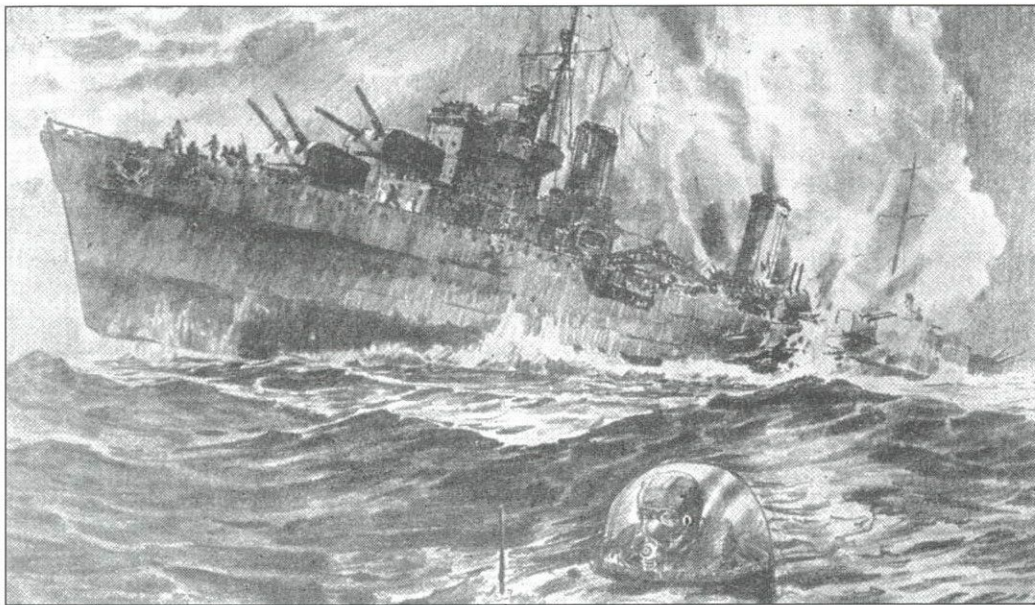
af Jens Andersen

I besættelsens sidste år stationerede den tyske flåde nogle af sine mest hemmelige våben i Vendsyssel, nemlig deres miniubåde. Våbnene var godt bevogtet og hemmelighedskræmmeriet var højt udviklet, så den danske befolkning fik ikke meget at vide derom. Da enhederne samtidig var yderst mobile efterlod de sig kun få spor.

De tyske enheder med miniubåde er således svære at få tag i for historikeren. Kil-

derne i de tyske arkiver er spredte, bl.a. fordi enhederne ikke var direkte underlagt den lokale kommandant i Danmark. Desuden var våbnene så hemmelige, at man i særlig grad gjorde sig umage med at destruere dokumenter ved krigens ophør.¹

Der er dog alligevel muligt at følge miniubådenes ophold i Vendsyssel ad anden vej. Den illegale, danske efterretningstjeneste holdt nemlig de tyske miniubåde

Figur 1. Tysk tegning, som viser, hvordan tyskerne forestillede effekten af et angreb med en enmandstorpedo af typen "Marder". Tegningen skal forestille Walther Gerholds sænkning af en moderne, let krydser af "Aurora"-klassen ud for Normandiet natten mellem den 5. og 6. juli 1944. I virkeligheden var det største fartøj, som blev ramt denne nat en minestryger. *Kopenhagener Soldatenzeitschrift* 13.8.44. (Statsbiblioteket)

under skrap opsyn. Efterretningsrapporterne er derfor vigtige kilder i forsøget på at følge enhedernes aktiviteter og bevægelser.

Håb om nye vidundervåben

Ved udgangen af 1943 tegnede truslen om en allieret invasion på det europæiske fastland sig stadig tydeligere for de tyske overkommandoer. Det var indlysende, at invasionen ville komme senest i sommeren 1944. Tysklands udsigter til at komme sejrrikt ud af slaget var ikke lyse, da værnemagten måtte forvente at stå overfor en knusende overmagt. Tyskland havde derfor brug for nye, overlegne våben, "Wunderwaffen", som kunne udligne den materielle underlegenhed.

For den tyske flådes vedkommende førte dette til opfindelsen af en række forskellige typer af småfartøjer, som på samme tid skulle være slagkraftige og så billige, at man kunne indsætte dem i stort antal. Baggrunden var, at den tyske flåde manglede kampkraftige fartøjer, som kunne indsættes mod den allierede invasion. De nye småenheder ville kunne produceres i forholdsvis stort antal, og det var håbet, at de i kraft af deres ringe størrelse og indsættelse i stort tal ville kunne tilføje den allierede invasionsflåde alvorlige og afgørende tab.² Hitler skal således have fantaseret om, at man ville kunne sænke seks til otte af invasionsflådens slagskibe.³

Inspirationen til de nye våbentyper blev oprindeligt hentet fra engelske miniubåde. Den engelske flåde forsøgte i september at sænke tyske slagskib "Tirpitz" med fire miniubåde i Alta Fjorden i Nordnorge. Det lykkedes efterfølgende tyskerne at bjerge

to af de engelske fartøjer, som blev studeret nøje.

Alle de små angrebsfartøjer af forskellige typer (enmandstorpedoer, miniubåde og sprængbåde), som den tyske flåde fra årsskiftet 1943/44 lod udvikle fik fællesbetegnelsen "Kleinkampfmittel", dvs. små kampenheder.

Uddannelsen af mandskabet til at betjene de nye fartøjer gik i gang i marts 1944. Alle medlemmer af enhederne var frivillige, og der var ikke mangel på aspiranter, hvorfor man kunne udvælge de fysisk og psykisk bedst egnede personer til opgaven.⁴ Medlemmerne af enhederne betragtede sig derfor i høj grad som en elite, idet tjenesten samtidigt gav den enkelte mand mulighed for at udmærke sig individuelt i kamp. Den fysiske træning var meget hård og grundig, hvorimod den tekniske uddannelse i betjeningen af fartøjerne ofte lod en del tilbage at ønske pga., at enhederne skulle være indsatsklare så hurtigt som muligt, og man derfor hyppigt ikke fik ordentlig tid til at øve brugen af fartøjerne, som selv var udviklet i hast. Desuden havde flådens øverstkommanderende, storadmiral Dönitz, forbudt, at man rekrutterede blandt ubådsfolk, så folkene savnede enhver erfaring med denne form for krigsførsel.⁵

I april 1944 oprettedes en fælles, operativ kommando for de små kampenheder, "Kommando der Kleinkampfmittel" (forkortet K.d.K.) under kontreadmiral Helmut Heye. For at så vidt muligt at undgå bureaukratiske problemer blev kommandoen underlagt flådens øverstkommanderede direkte. K-flotillerne blev udrustet, så de opnåede den højeste mulige grad af

mobilitet. Enhederne var således fuldt udrustet med motorkøretøjer, så de kunne flyttes med kort varsel og i løbet af meget kort tid indsættes et nyt sted. De medbragte desuden forsyninger til otte uger. Fartøjerne kunne søsættes direkte fra stranden, men det var dog langt lettere at gøre det fra regulære havne.⁶

Da K-enhederne i sommeren og efteråret 1944 blev indsat i kamp var resultatet imidlertid dybt skuffende for tyskerne. Det viste sig nemlig, at fartøjerne var meget lidt effektive våben, idet de led af en mængde tekniske mangler, såsom lav hastighed, begrænset dykkeevne og manglende navigationsudstyr. Fartøjerne ville reelt kun have chance for succes i tilfælde af, at de opnåede total overraskelse, og det tillod den effektive allierede patruljering i luften og på søen ikke! Under indsatsen af miniubådene af typen "Marder" i Normandiet mistede man således 69 % af de indsatte fartøjer – under en enkelt operation var tabsprocenten ligefrem 100. Resultatet af tabet 108 "Mardere" med de fleste af deres enmandsbesætninger var magert – det lykkedes at sænke en destroyer, tre minestrygere, en bevæbnet trawler, to fragtskibe samt et antal landgangs-fartøjer. Det største bytte var den gamle, polske krydser "Dragon", som blev så beskadiget, at de allierede valgte at sænke den som bølgebryder.⁷

Trods massive tab og ringe udsigt til at opnå resultater under indsatsen på vestfronten krævede storadmiral Dönitz, at K-enhederne fortsat blev indsat offensivt. Grunden hertil var formodentlig til dels, at man ingen andre midler havde at sætte i stedet. Imidlertid svarede våbnene sam-

tidigt fuldt ud til regimets krav om fanatisk kamp uanset ofre; karakteristisk nok udstedte Dönitz da også ved udgangen af 1944 et dekret om, at førerne af "Biber"-ubådene fremover skulle have den hædrende benævnelse "Opferkämpfer", offerkæmpere.⁸

Miniubåde til Danmark

Den allierede invasion i Normandiet den 6. juni 1944 betød ikke, at tyskerne ikke længere frygtede et allieret angreb på Danmark. Tværtimod intensiveredes forsøget på at forstærke invasionsforsvaret i efteråret 1944. Grunden var, at den tyske ledelse fortsat håbede at kunne standse de allieredes fremmarch på vestfronten. Hvis dette lykkedes, kunne de allierede tænkes at ville forsøge at komme ud af dødvandet med endnu en landgang – denne gang i Tysklands nordflanke: Tyske Bugt eller Jylland.

En allieret landgang i Kattegat ville anbringe Tyskland i en katastrofal situation, idet adgangen fra Østersøen ville blive lukket og forbindelsen til Norge afbrudt. Dette ville standse tilførslen af krigsvigtige råstoffer fra Skandinavien og danske landbrugsprodukter.

Det var dog specielt den tyske flåde, der var bekymret for muligheden for en landgang i Kattegat. Østersøen var nemlig flådens primære træningsområde, og hvis udsejlingerne fra den blev spærret, ville flåden naturligvis ikke kunne føre kampklare ubåde til de tilbageværende baser i Norge. Dermed ville flådens håb om kunne vende krigslykken ved at åbne en ny ubådsoffensiv gå til grunde. Dette håb virkede forholdsvis velbegrundet, fordi

Figur 2. Enmandstorpedo af typen Marder ved Gerå, 20. august 1945. (Museumscenter Hanstholm/FG. Tillisch)

man havde udviklet to nye ubådstyper, som var langt mere avancerede og hurtigere end de gamle. De første eksemplarer af de nye ubåd var netop blevet leveret og havde påbegyndt prøvesejladser.⁹

Den tyske flåde besluttede derfor i slutningen af august 1944, at kystforsvaret i især Kattegat skulle forstærkes kraftigt. Forstærkningen skulle først og fremmest ske ved, at der blev anlagt et stort antal lette og middeltunge kystbatterier. I løbet af efteråret 1944 og de første måneder af 1945 blev der derfor anlagt 28 batterier med kanoner, hvis kalibre strakte sig fra 7,5 cm til 15 cm langs Kattegats kyster.¹⁰

Også de nye minifartøjer skulle indsættes i forsvaret af Kattegat. Den tyske flådeledelse besluttede således samtidigt, at 60 enmandstorpedoer af typen "Marder", som ville blive indsatsklare samme dag, straks skulle afgå til Jylland. Senere skulle 96 sprængbåde af typen "Linse" følge efter.¹¹

Et kort ophold i Skagen

De første miniubåde, som kom til Danmark, tilhørte K-Flotille 365. Flotillen bestod af 50 en-mandstorpedoer af typen "Marder".¹² Flotillen ankom til Skagen natten mellem den 2. og 3. september. An-

"Marder" (mår). Enmandstorpedo. Fartøjet bestod af to standardtorpedoer, hvor den øverste var forlænget for at give plads til føreren og et større batteri. Fartøjet var 8,3 m langt og vejede 5,5 tons. Det blev drevet af en elmotor med 12 hk, som kunne give det en hastighed på maksimalt 4 knob. Batteriet rakte til ca. 12 timers sejlads, hvilket gav en rækkevidde på ca. 55 km. For en kortere periode kunne fartøjet dykke indtil 10 m. Bevæbningen bestod af en torpedo. Der blev produceret ca. 500 eksemplarer.

komsten kunne ikke skjules for den illegale efterretningstjeneste, som nøje fulgte med i hvad der skete og aflagde rapport om det.

Efterretningsfolkene kunne meddele, at der var ankommet to jernbanetog med i alt 70 vogne, som var kommet direkte fra Tyskland. På togets vogne stod "et halvt hundrede store "Tingester"". Selvom "tingesterne" var helt dækket med presninger og sløringsnet, gennemskuede efterretningsfolkene, hvad der var tale om: "i Størrelsen og Formen svarer de nøje til de styrbare Torpedoer, man efter

Invasionen i Frankrig så afbildet i Bladene." Torpedoerne var monteret på en let vogn af jernrør med bilhjul, som kunne trækkes efter en lastvogn.

Samtidigt med togenes ankomst kom et større antal lastbiler ad landevejen. Hele lørdag aften og søndag morgen gik derefter med at køre materiellet bort fra jernbanestationen og parkere det i Skagen Plantage nær sygehuset. Under aflæsningen og flytningen var torpedoerne under streng bevogtning, og de tilskuere, som samlede sig i og ved Plantagen blev straks jaget bort af de tyske vagter.¹³

Enmandstorpedoernes ophold i Skagen blev dog kun af kort varighed. Natten mellem den 9. og 10. september blev de atter transporteret bort fra Skagen – denne gang ad landvejen på lastvogne.

Det illegale "Information" forklarede den 13. september den hurtige flytning af enmandstorpedoerne med, at tyskerne havde glemmt, at flotillen "ikke kan operere mellem Skagen og Frederikshavn på grund af Minefelterne. ... Den tyske organisation er i det hele fremragende!". Denne vurdering er dog næppe helt retfærdig. Enmandstorpedoer kunne udmærket have været indsat fra Skagen, da de faktisk helst skulle søsættes fra en havn. I en senere udgave af avisen fra 10.1.45 forklaredes det, at tyskerne havde følt sig tvunget til at flytte enmandstorpedoerne, fordi der via "Information" fremkom en meddelelse om deres tilstedeværelse i London Radio.

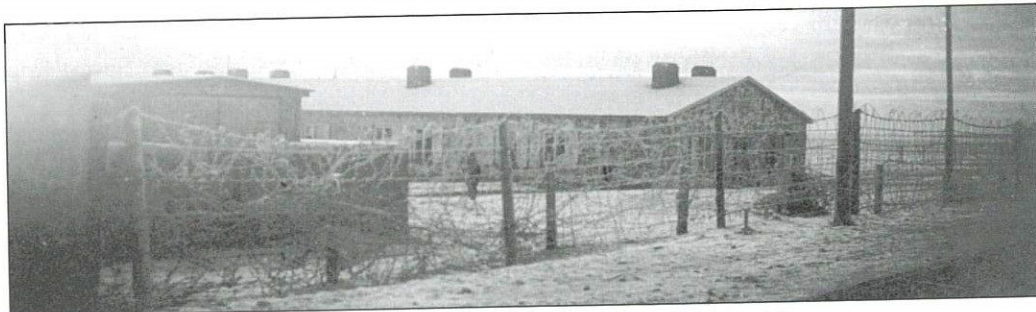
Den illegale efterretningstjenesten mistede efter afrejsen fra Skagen i et par dage kontakten med flotillen¹⁴. Efter et par dages heftig eftersøgning kunne man dog den 15.

september melde, at den tyske lejr ved Sørrå atter var blevet belagt. Sørrå-lejren var oprindeligt oprettet i sommeren 1942 som en radarstation for det tyske flyvevåben, men stationen var atter blevet nedlagt i sommeren 1944. I lejren fandtes nu 50 lastvogne, hvoraf en del var halvbæltekøretøjer. Der var desuden fire lastvogne med maskingeværer og en let luftværnskanon. Efterretningsfolkene konstaterede, at indkvarteringen i lejren var foregået i de dage, hvor "V 2'erne" blev flyttet syd på fra Skagen. Enheden synes dog forinden i et par nætter at have camperet i telte og bivouakker i en lille Plantage ved Skelgård, syd for Agersted.¹⁵

Det var dog kun mandskabet og deres køretøjer, som blev placeret i Sørrå-lejren. Efterretningstjenesten kunne snart efter oplyse, at enmandstorpedoerne var anbragt i Dyrhede Plantage, ca. 5 km syd for Sæby og ca. 1 km fra stranden.¹⁶ Ret mange detaljer vedrørende styrken kunne efterretningsfolkene dog ikke finde frem til, for området var under skarp bevogtning.

K-Flotillerne var normalt delt i to halvflotiller, som kunne operere uafhængigt af hinanden – ja, sommetider kunne de to halvdele være indsat langt fra hinanden i forskellige lande. Da der kun rapporteredes om 30 fartøjer i Dyrhede Plantage, kunne det altså se ud til, at også K-Flotille 365 var delt i to halvflotiller under sit ophold i Vendsyssel. Det forklarer sikkert også en ellers uforståelig efterretningsmeddelelse om, at "25 Enmandstorpedoer paa Lastvogne" om aftenen den 18. september var passeret gennem Frederikshavn kørende fra nord mod syd.¹⁷ Hvis man antager, at flotillen var delt i to, kan

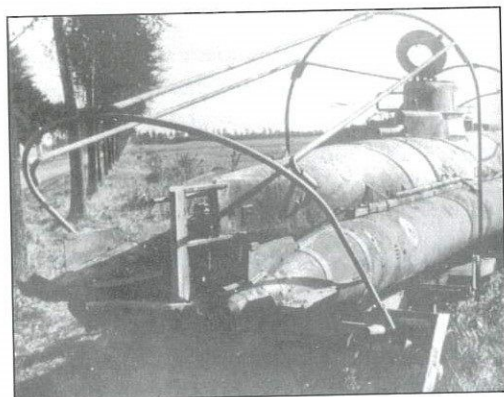

Figur 3. Sorå-lejren fotograferet i vinteren 1945/46, hvor den fungerede som flygtningelejr.

anden halvdel af flotillen have camperet lidt længere tid i området mellem Skagen og Frederikshavn uden at være blevet opdaget af efterretningsfolkene.

Flere flotiller til Danmark

På omtrent samme tid som enmandstorpedoerne flyttedes fra Skagen besluttede den øverste tyske flådeledelse, at der skulle overføres endnu tre flotiller med miniubåde til Danmark – overflytningen af sprængbåde til Danmark var ikke længere på tale.

Figur 4. Tysk miniubåd af typen "Biber" tilhørende K-Flotille 261 efterladt i vejkanthen under enhedens tilbagetrækning fra Nordfrankrig i begyndelsen af september 1944. (Efter Tarrant 1994)

To flotiller, K-Flotille 261 og 262, som hver var udstyret med 30 miniubåde af typen "Biber", blev i anden halvdel af september stationeret i Himmerland ved henholdsvis Øster Hurup og Langå. K-Fl. 261 havde uden succes været indsat en enkelt gang i Normandiet og havde under tilbagetrækningen mistet alle sine fartøjer.¹⁸

Den tredje flotille, K-Flotille 311, skulle stationeres ved Aså. Flotillen rådede over 12 fartøjer af typen "Hecht".¹⁹

Den 21. september afgik K.-Flotille 311 fra Tyskland, og den 23. ankom den til

"Biber" (bæver). Miniubåd med en besætning på en mand. Fartøjet var 9,03 m langt og havde et deplacement på 6,25 tons. Det blev ved overfladen drevet af en benzinmotor med 32 hk og i neddykket tilstand af en el-motor på 13 hk, som kunne give det en hastighed på henholdsvis maksimalt 6,5 og 5,3 knob. Fartøjet havde en rækkevidde på ca. 100 km. Fartøjet kunne dykke indtil 20 m. Bevæbningen bestod af to torpedoer. Der blev produceret 324 eksemplarer.

Figur 5. Tysk miniubåd af typen Hecht på Militärhistorisches Museum der Bundeswehr i Dresden. (Militärhistorisches Museum der Bundeswehr)

Aså. Efterretningstjenesten meldte i den forbindelse, at der var ankommet "18 stk. V.2." med jernbane.²⁰ Der var også ankommet ca. 20 lastvogne, hvoraf nogle havde to påhængsvogne med høje sidefjælle. Flotillens mandskab blev indkvarteret på Aså Kro.²¹

Foreløbig skete der dog ikke meget i Aså. Jernbanevognene blev i lang tid stående på jernbaneterrænet. Efterretningsfolkene havde dog ikke mulighed for at komme nær vognene, for "Vagten på Stationen er uhyre vagtsom". Ved midten af oktober begyndte tyskerne så at opbygge en søsætningsbedding med kran i Sæby havn, som åbenbart var beregnet på miniubådene. Endnu ved midten af december meldte efterretningstjenesten imidlertid, at kranen var opstillet, men endnu ikke rigtigt benyttet.²²

Den 18. november forlod jernbanevognene med enmandstorpedoer så Aså Station for at køre til Sæby.²³ Hvor fartøjerne derefter blev placeret er usikkert – efterretningsrapporterne giver ingen direkte oplysninger om det. En enkelt melding oplyser dog, at der den 20. november var konstateret et depot for "Enmandstorpedoer" i en grusgrav ved Knæverhede, 2 km sydvest for Sæby.²⁴ Flotillens mand-

"Hecht" (gedde). Miniubåd med en besætning på to mand. Fartøjet var 10,39 m langt og havde et deplacement på 11,8 tons. Det blev drevet af en el-motor med 12 hk, som kunne give det en hastighed på maksimalt 6 knob. Med en hastighed på 3 knob kunne en rækkevidde på 45 sømil opnås. Miniubåden kunne dykke indtil 50 m dybde. Bevæbningen bestod enten af en torpedo eller en mine. 53 eksemplarer blev produceret. Typen var ingen succes, og den blev kun anvendt til træningsbrug.

skab kan have været indkvarteret i Sæby – i hvert tilfælde findes der et fotografi af en del af besætningen opstillet foran villaen "Rolykke" (se fig. 6).

Udskiftning af K-Flotille 365

Allerede i oktober 1944 blev "Marder"-flotillen K-Fl. 365 udskiftet med en anden enhed udstyret med fartøjer af samme

Figur 6. Tyske soldater tilhørende K-Flotille 311 opstillet foran villaen "Rolykke" (Rolykkevej 12) i Sæbys udkant. (Efter Mattes 1995)

type. Det præcise tidspunkt for udskiftningen lader sig ikke fastslå, da den ikke nævnes i de tyske krigsdagbøger. Den nye flotille, K-Fl. 361, forlod Saalkrug i Tyskland den 20. oktober, og ankom til Dronninglund den 23. – allerede samme dag blev den kørt til Søra.²⁵ K-Fl. 361 havde været indsat mod den allierede landgang ved Anzio 20./21.4.44 og i Normandiet i løbet af juli og august 1944.

Efterretningstjenesten blev ikke klar over, at der var sket en udskiftning. Dog rummer arkivet en oplysning om, at 30 enmandstorpedoer i slutningen af oktober havde været på en køretur fra plantagen til Dronninglund og tilbage igen. Ved tilbagekomsten blev de anbragt et andet sted i plantagen.²⁶ Det kunne evt. være udskiftningen af enhederne, der her var blevet observeret.

K-Flotille 361 oplevet indefra

Selvom der var stor hemmelighedsfuldhed omkring K-flotillerne, er det trods alt muligt at få noget at vide om forholdene internt i flotillen. Jeg har således været i kontakt med et af flotillens tidligere medlemmer, Walther Gerhold.²⁷

Walther Gerhold var dengang skriver-overkorporal (Schreiber-Obergefreiter), 23 år gammel og en berømt. Han havde nemlig deltaget i flotillens operationer ved Anzio og i Normandiet. For den formodede sænkning af en engelsk krydser (se figur 1) blev han den 6. juli 1944 som den første torpedorytter tildelt den høje orden *jernkorsets ridderkors*.

Gerhold beretter, at stemningen var god blandt flotillens ca. 160 mand. Maden var god, og der var ingen overanstrengende

tjeneste. På dette tids tidspunkt troede enhedens medlemmer ikke længere på, at det ville komme til endnu en indsats med "Marder" p.g.a. krigens udvikling. Således blev opholdet i Danmark mere og mere til en behagelig ferie.

Den daglige tjeneste var ensformig. Gerhold erindrer ikke at have sejlet en eneste gang med sin "Marder", mens han lå i lejren ved Søra. Derimod blev der næsten dagligt afholdt "Sitzproben", d.v.s. træning, hvor torpedorytteren tilbragte 2-3 timer i det trange cockpit. Jordpersonalet sørgede for, at fartøjerne hele tiden var indsatklare. Bevogtningen af fartøjerne dag

Figur 7. Kig ned i cockpittet på en "Marder" fra K-Flotille 361. Man får her indtryk af de trange pladsforhold, og de primitive instrumenter. Gerå, 20. august 1945. (F.G. Tillisch/Museumscenter Hanstholm)

og nat blev varetaget af jordpersonellet, ikke af "kaptajnerne". Jordpersonellet og "kaptajnerne" boede dog alle i Søra-lejren.

For at fordrive ventetiden blev der dyrket megen sport, bl.a. fodbold og orienteringsløb. Om aftenen havde nogle af soldaterne danske veninder i området.

Gerhold mener, at enheden havde et godt forhold til lokalbefolkningen – angiveligt fordi den i modsætningen til en SS-enhed, som kort forinden havde ligget i området, betalte for alle leverancer på reel vis.

Tyske overvejelser for indsats af miniubåde i Nordjylland

Tyskerne overvejede ikke kun at indsætte deres miniubåde fra Vendsyssels østkyst. Det fremgår af nogle originale tyske dokumenter, som i dag findes i Frihedsmuseet.²⁸ Materialet lå i en kuffert, som i efter-sommeren 1945 drev i land på Æbelø ved Fyns nordkyst. Hvem materialet har tilhørt fremgår ikke, men det er tydeligt, at det har hørt til K-enhederne, da det bl.a. indeholder kort af kyststrækninger i Danmark, Norge, Holland og Nordtyskland med beskrivelser af mulighederne for at sætte fartøjerne i vandet. I materialet indgår sågar fotos og beskrivelser af Port Elisabeth på Afrikas østkyst!

Interessant i denne forbindelse er et dokument på 60 sider med titlen „Einsatzmöglichkeiten und Anfahrtswege für Kleinkampfmittel an der Küste von Nordjütland“. Dokumentet er som det fremgår af titlen en håndbog over steder ved Nordjyllands kyster, hvor man kunne sætte fartøjerne i vandet, og med detaljerede rutebeskrivelser dertil. I alt udpe-

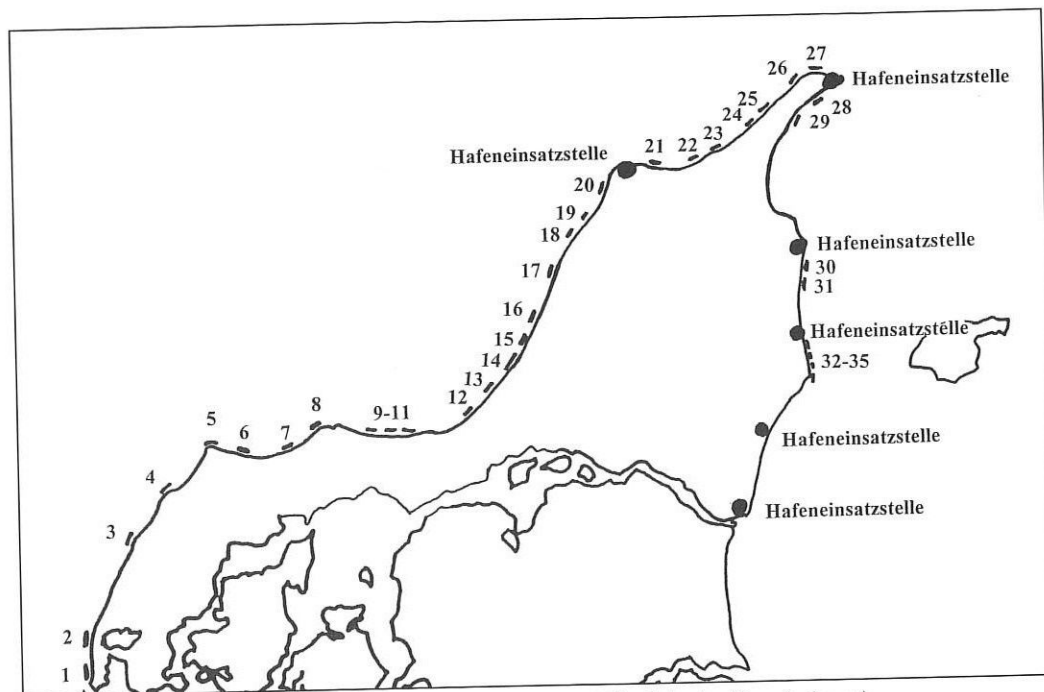
gede rapporten 35 egnede strande og syv havne på strækningen fra Thyborøn Kanal til Limfjordens østlige indsejling.

Der er tale om et rent skrivebordsarbejde, som baserer sig på et omfattende kortmateriale og tidligere militærgeografiske beskrivelser af landet, men også almindeligt tilgængelig litteratur som Achton Friis's "De Danske Land". Rapporten er udarbejdet af kommandoets videnskabelige stab, som havde til opgave at skaffe et godt, gennearbejdet grundlag for indsatsen af enhederne. Den videnskabelige stab var blevet oprettet i maj 1944 på baggrund af de vanskeligheder, som man, pga. mangel på kendskab til de lokale forhold, havde oplevet i forbindelse med den første indsats af enmandstorpedoerne ved Anzio i april 1944. Staben rådede over et bibliotek med over 30.000 bind geografisk litteratur og 250.000 land- og søkort m.m. Staben udarbejdede beskrivelser af mulige indsatssteder langs det tyske besatte Europas kyster, således at de hjemobile enheder umiddelbart kunne rykke ind uden at være nødt til først at gennemføre omfattende og tidrøvende rekognosceringer.²⁹

De anbefalede lokaliteter i rapporten var udvalgt ud fra to kriterier: 1. hydrografiske, d.v.s. tilstrækkelig vanddybde og egnede havstrømme. 2. Indsatsmulighederne fra land, dvs. mulighederne for at bringe fartøjerne til kysten og derfra ud i vandet.

Anvendeligheden af de fleste af lokaliteterne på vestkysten har nok været tvivlsom. I hvert tilfælde anførte rapporten, at den kun ville være mulig i roligt vejr. På strækningen mellem Hanstholm og Hirtshals måtte man desuden tage forbehold

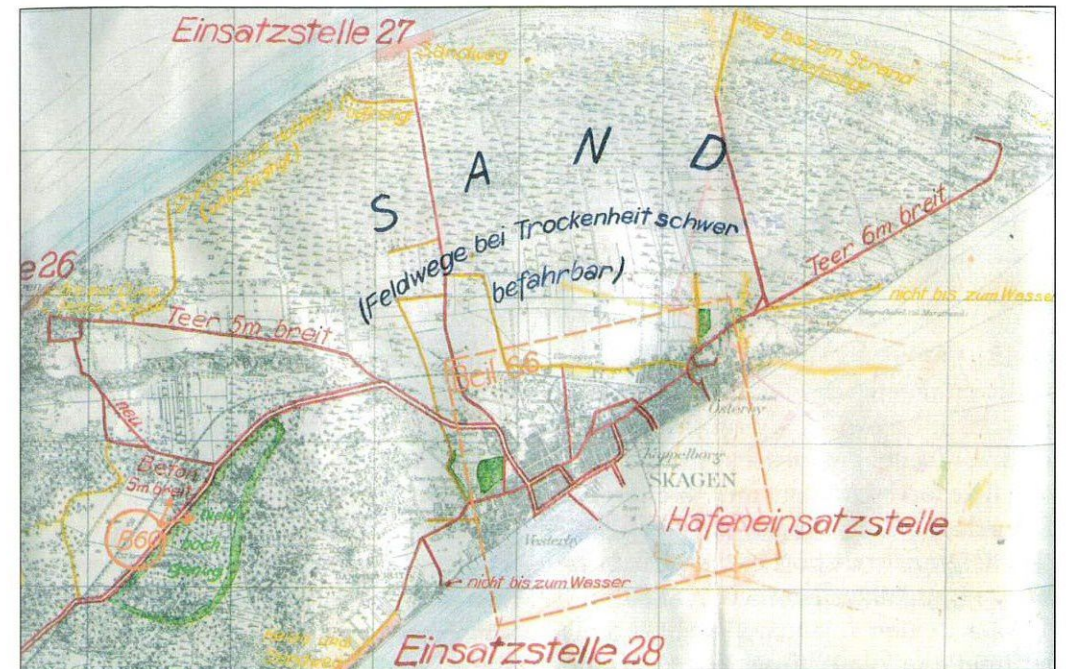
Figur 8. Oversigtskort over de udpegede indsatssteder langs Nordjyllands kyster. (Jens Andersen)

overfor revlerne, som i givet fald måtte undersøges, da de var meget foranderlige. På østkysten var problemet, at kyststrækningerne de fleste steder var meget lavvandede, så $1\frac{1}{2}$ m-linjen simpelthen lå for langt ude. Enmandstorpæden kunne først flyde selv og frigøres fra transportvognen, når man var nået ud på en vanddybde på ca. $1\frac{1}{2}$ m.

Som allerede nævnt kunne fartøjerne søsættes fra strandbredden, og det bekræftes af rapporterne, at tyskerne også havde overvejet det i Danmark. Imidlertid var det ikke nogen simpel proces. Ved Anzio havde man måttet indsætte 500 infanterister for at skubbe de 30 fartøjer af typen "Neger"³⁰ ud i vandet på baner dannet af mætter af hamp og siv. Af de 30 fartøjer nå-

ede 13 aldrig ud, fordi de kørte fast i sandet eller væltede. Ved indsatsen af fartøjstypen i Normandiet måtte man først indsætte to kompagnier ingeniørsoldater for at rydde stranden for hindringer og anlægge køre-ramper ud i vandet.³¹ De efterfølgende indsats af miniubåde i Nordeuropa foregik da også udelukkende fra havne.

Sandsynligheden taler derfor for, at man i Nordjylland ville forsøge at indsætte miniubådene fra de udpegede havne. Problemet med en indsats fra en havn var imidlertid, at de var lette og oplagte mål for fjendtlige angreb og derfor risikerede at blive ødelagt. Faktisk oplyser en efterretningsrapport fra begyndelsen af december 1944, at Ålbæk havns bedding var blevet opmålt, og at to enmands-

Figur 9. Udsnit af et kort over indsatsstederne ved Skagen. (Frihedsmuseet)

torpedoer havde været inde og øve i havnebassin.³²

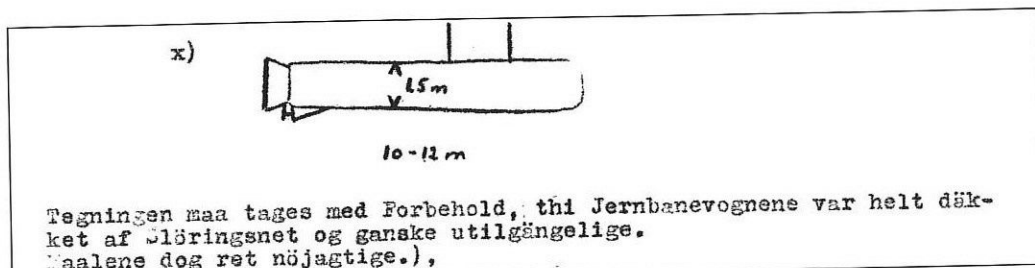
Nedskæring af styrkerne i Danmark

Udviklingen på vestfronten gjorde snart, at der blev behov for styrkerne dér. Det var nemlig lykkedes de allierede at erobre den store og vigtige havn Antwerpen. Antwerpen ligger oppe ad floden Schelde, og det var tyskernes hensigt at lukke indsejlingen til floden med alle midler, således at de allierede blev afskåret fra at bruge havnen. I slutningen af oktober blev der derfor givet ordre om, at de to "Biber"-flotiller atter skulle trækkes bort fra Jylland til indsats ved Schelde. Tilbage i Danmark blev herefter de to flotiller ved Vendsyssel østkyst.³³

K-flotillerne holdt sig i det store og hele i ro, så efterretningstjeneste havde kun lidt at rapportere om deres aktiviteter. Midt i november ankom dog fem enmandstorpæder fra Holsten. Det drejede sig formodentlig om en forstærkning af K-Flotille 361.³⁴

Den 16. december gik den tyske Ardenner-offensiv i gang. Målet med offensiven var, at den tyske hærs styrker skulle støde helt frem til kysten ved Antwerpen og dermed afskære store allierede styrker. Den tyske flåde fik til opgave at forhindre, at disse styrker blev borttransporteret fra Antwerpen via Schelde. Derfor krævede den tyske flådeledelse, at K-enhedernes indsats skulle koncentreres yderligere i Vestholland. Det betød, at man måtte

Figur 10. Efterretningstjenestens skitse af "Hecht"-ubåd ved borttransporten. Skitsen er ikke for præcis, som det også erkendtes – men alligevel er den heller ikke helt ved siden af. (Rigsarkivet)

trække på enheder, som stod i beredskab i andre områder, herunder også Jylland. K-Flotille 361 blev følgelig trukket bort fra Jylland i løbet af måneden. Enheden blev dog ikke ført til fronten, men overført til i Kappeln i Tyskland, hvor den lå i beredskab.³⁵ Denne transport blev ikke bemærket af efterretningstjenesten.

Allerede den 1. januar 1945 blev flotillen imidlertid sendt tilbage til Aså.³⁶ I løbet af dagene 4.-6. januar ankom transporterne med jernbane til Dronninglund. Den 14. januar noterede efterretningstjenesten: "Der er atter kommet nogle Eenmandstorpedoer til Vendsyssels Østkyst." Flotillen vendte tilsyneladende tilbage til sine gamle kvarterer, idet efterretningstjenesten i begyndelsen af april konstaterede, at der stadig var enmandstorpedoer i Dyrhede Plantage, og at mandskabet var i Sørrå-lejren. "Kompressoren høres stadig ved passage af vejen. Der er meget skarp bevogtning, og vagtposterne skyder ved det mindste foruroligende."³⁷

K-Flotille 311's tid i Danmark var ved at rinde ud. I begyndelsen af januar 1945 meldte efterretningstjenesten, at kranen på Sæby havn var ved at blive demonteret uden rigtigt at have været i brug.³⁸ "Hecht"-flotillen afgik med tog fra Sæby

den 10. februar 1945, og blev formodentlig sendt tilbage til Tyskland til uddannelse på de mere effektive miniubåde af typen *Seehund*.³⁹

Ny flotille til Vendsyssel

I løbet af foråret 1945 kom endnu en enhed med enmandsubåde til Vendsyssel. Det drejede sig om 1. halvflotille af K-Flotille 412.⁴⁰ Flotillen var udstyret med 30 enmandsubåde af typen "Molch".

Flotillen holdt til i Alfarvad skov, ca. 8 km syd for Sæby og ca. 6 km fra kysten. Det er usikkert, hvornår enheden ankom til Sæby - efterretningstjenesten omtaler først miniubådene i Alfarvad skov i rapporter fra efter befrielsen. Det er muligt, at notitser i det illegale "Information" fra midten af april 1945 om transporter af "V 2-bomber" op gennem Jylland i virkeligheden drejer om denne flotille.⁴¹

Maj 1945

De tyske soldater i flotillerne synes at have forholdt sig i ro i deres forlægninger i de første dage efter Befrielsen. K-Fl. 361's mandskab forblev i Sørrå-lejren. Umiddelbart efter Befrielsen henvendte lokale modstandsfolk sig i lejren for at overtage anlægget, men de blev på det bestemteste

Figur 11. Miniubåd af typen "Molch" på transportvogn under modstandsbevægelsens bevogtning ved Langtvedgård nord for Sæby, sommeren 1945. (Museumscenter Hanstholm)

afvist.⁴² Den 11. maj fik flotillerne så pr. radio ordre om, at de skulle køre mod grænsen med lastvognene.⁴³

Straks herefter begyndte tyskerne at køre miniubådene og enmandstorpedoer ud til kysten ved tyske kystbatterier, hvor de kunne komme under bevogtning. Miniubådene fra Alfarvad Skov blev parkeret ved Langtved nord for Sæby, mens enmandstorpedoerne fra Dyrhede Plantage kom til Gerå. Derefter kørte lastvognene om formiddagen den 12. maj mod syd.⁴⁴

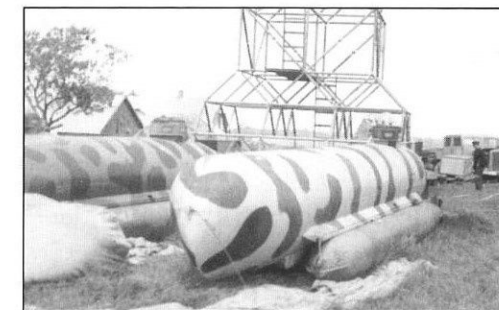
Efterretningsfolkene måtte konstatere, at enheden i Alfarvad skov havde ryddet godt op efter sig: "Bortset fra et par Beboelseshuler i Skoven og noget ligegyldigt Materiel på Skolen er der ingen Spor af, hvad der har været paa Skolen. Selv Pigtraadshegn og Risgærder er blevet fjernet fra Skoven før Afrejsen".⁴⁵

Miniubådene og enmandstorpedoerne påkaldte sig i sommeren 1945 en del opmærksomhed i de danske aviser, men hvad der herefter skete med dem er usikkert. De blev ikke anvendt af det danske militær, og formodentlig blev de som størstedelen af det efterladte tyske materiel skrottet i løbet af efteråret 1945. Om

"Molch" ("salamander"). Miniubåd med besætning på en mand. Fartøjet var 10,78 m langt og havde et deplacement på 11 tons. Det blev drevet af en el-motor på 13 hk, som kunne give det en hastighed på henholdsvis maksimalt 4,3 knob på overfladen og 5 knob neddykket. Batteriet gav en rækkevidde på ca. 50 sømil. Fartøjet kunne dykke indtil 40 m. Bevæbningen bestod af to torpedoer. Der blev produceret 393 eksemplarer.

"Molch"ene vides, at de blev ført til ammunitionsdepotet ved Margrethelund, hvor de tilsyneladende blev hugget op af tyske krigsfanger.⁴⁶

På marinemuseet i Ålborg kan man dog stadig se en enmandstorpedo af typen "Marder". "Marder"en er hentet fra den danske marines depot på Holmen, så hvilken enhed, den oprindeligt har tilhørt, er uvist.

Figur 12. Miniubåde af typen "Molch" henstillet på jorden ved Langtvedgård. Rørkonstruktionen i baggrunden er i virkeligheden en portalkran, som anvendtes til søsætning af fartøjerne. Den temmelig alternative udformning skyldes formodentlig, at modstandsfolkene har leget med den. (Jørgen Rosenfeldt/Museumscenter Hanstholm)

Et lille mysterium

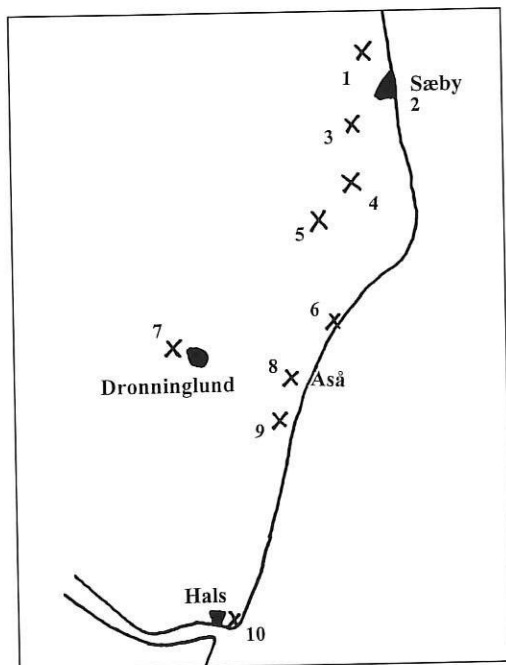
Det er lykkedes at få sat de fleste af oplysningerne om de tyske enheder i Vendsyssel ind i en tilfredsstillende sammenhæng. Et enkelt lille mysterium er dog tilbage. Efterretningsrapporterne omtaler således flere gange en belægning med "En-mands-Torpedo-Folk" ved kystbatteriet ved Hals, som ikke kan sættes i forbindelse med nogen af de kendte enheder.

Første gang enheden nævnes er i en rapport fra 15. november 1944: "Den tidligere nævnte belægning af Bisnapgaard bestaar af En-mands-torpedofolk – styrke 120 mand". Oplysningen gentages sidst i februar 1945.

I begyndelsen af april 1945 oplyses det dog, at "De 120 Mand Torpedofolk, der laa paa Bisnapgaard, er rejst".⁴⁷ Ikke desto mindre optrådte enheden stadig i en oversigt over de tyske styrker i Danmark fra den 28. april. Oversigten oplyser, at enheden havde feltpostnummeret *M 62573*.⁴⁸ Dette må dog være en misforståelse, da dette feltpostnummer tilhørte en enhed fra det tyske luftvåben. Snarere er der tale om en fejlskrivning for *M 62513*, dette nummer tilhørte nemlig *Marine-Artillerie-Abteilung 521*, som faktisk havde sit hovedkvarter i Hals; batteriet ved Bisnapgård tilhørte netop denne afdeling.⁴⁹ Var der således tale om en fejlidentifikation af folkene på Bisnapgård eller virkeligt mandskab fra en ukendt K-Flotille?

Forfatteren har i efteråret 2003 korreponderet med J. Heinrich, som fra december 1944 til maj 1945 gjorde tjeneste som mening marinesoldat i kystbatteriet ved Hals og var indkvarteret i Bisnapgård. Heinrich erindrer intet om, at der

skulle have været torpedofolk i stillingen – de ville ellers have fyldt godt op.⁵⁰ Alt tyder altså på, at ubåds-folkene i Hals var en misforståelse.

Figur 13. Lokalteter i Sydøstvendsyssel med tilknytning til tyske miniubåde.

1. *Langtved*. 30 "Molch" aflæsset på marken 11. maj 1945.
2. *Sæby*. På havn opstillet kran til søsætning af "Hecht".
3. *Knæverhede*. Depot for miniubåde rapporteret i nov. 1944, evt. "Hecht".
4. *Dyrhede plantage*. Depot for "Marder" september 1944 - maj 1945.
5. *Alfarvad Skov*. Base for 30 "Molch" indtil 11. maj 1945.
6. *Sørå-lejren*. Kvarter for besætninger til "Marder", september 1944 - maj 1945..
7. *Margrethelund*. Tysk ammunitionsdepot, "Molch" transporteret hertil efteråret 1945.
8. *Aså*. "Hecht" på jernbanevogne på station 23.9. - 18.11.1944. Mandskab på kroen.
9. *Gerå*. 60 "Marder" aflæsset på marken 11.5.45.
10. *Bisnapgård*. Efterretningsrapporter om enmadstorpedo-besætninger, nov. 1944 - febr. 1945.

Noter

Jeg vil gerne rette en stor tak til Roland Blok, Amsterdam, som gennem mange år har arbejdet energisk med de tyske miniubåde, for at have delt sin viden om enhederne med mig og for at have forsynet mig med kopier af dokumenter, som ikke er bevaret i offentlige arkiver. Desuden skal museumsinspektør Annemette Løkke Berg, takkes for at have identificeret billederne af Sørå-lejren og Rolykke.

1. Emnet er tidligere behandlet i generelle vendinger af Peter Tappe (1999).
2. Tarrant 1994 s. 35, 39.
3. Tarrant 1994 s. 39.
4. Blocksdorf 2003 (s. 56) angiver dog, at 12 af de mænd, som i juni sluttede sig til K-Fl. 361 i Normandiet kom fra en SS-strafteenhed. De havde meldt sig for at opnå benådning for deres op til ti år lange fængselsstraffe.
5. Heye 1959 s. 418, 420. Bekker 1968 s. 26ff.
6. Whitley 1992 s. 119-20. Tarrant 1994 s. 96-97.
7. Kemp 1996 s. 195-99, Kemp 1999 s. 44-45
8. Whitley 1992 s. 125ff.
9. 3/Skl. 5251/44 v. 23.8.44. RA, HS XVI, pk. 6/113.
10. Kriegstagebuch 1./Seekriegsleitung 30.8.44. Jfr. Christensen 1976 s. 146f.
11. Kriegstagebuch 1./Seekriegsleitung 30.8.44.
12. Kriegstagebuch Admiral Skagerrak 3.9.44, Kriegstagebuch 1./Seekriegsleitung 4.9.44, 5.9.44.
13. E-rapp. 4.9.44. RA, Stockh.ark., pk. XX. E-rapp. 3.9.44. RA, Stockh.ark., pk. LXXVIII. Kriegstagebuch Admiral Skagerrak 3.9.44.
14. A.S. Møller har i sine erindringer (1985 s. 62-63) givet en meget levende beskrivelse af eftersøgningen af miniubådene. Beretningen, udfærdiget 40 år efter begivenhederne, synes dog ikke at være korrekt, da den ikke stemmer overens med oplysningerne i de samtidige efterretningsrapporter. Han oplyser således, at de havde passeret Aalborg for nordgående på lastvogne. Ligeledes angiver han, at man under jagten på enheden mellem Frederikshavn og Hals troede, at det kunne dreje sig om V2-raketter.
15. E-rapp. 15.9.44. RA, Stockh.ark., pk. XV/6.
16. E-rapp. 23.9.44. RA, Stockh.ark., pk. LXXIII.
17. E-rapp. 29.9.44. RA, Stockh.ark., pk. XV/4.
18. Kemp 1999 s. 49.
19. Kriegstagebuch 1./Seekriegsleitung 15.9.44, Kriegstagebuch Marineoberkommando Ost 19.9.44.
20. E-rapp. 23.9.44. RA, Stockh.ark., pk. LXXIII/6.
21. E-rapp. 27.9.44. RA, Stockh.ark., pk. LXXIII/6.
22. E-rapp. medio okt. 1944 og 18.10.44. RA, Stockh.ark., pk. LXXVII/4. E-rapp. primo dec. 1944. RA, Stockh.ark., pk. LXXIII/6.
23. E-rapp. 3.12.44. RA, Stockh.ark., pk. XXIV pk. V.
24. E-rapp. 19.12.44. RA, Stockh.ark., pk. LXXVIII/4.

25. E-mail fra Roland Blok 22.1.2004.
26. E-rapp. ultimo okt. 1944. RA, Stockh.ark., pk. LXXVIII/4.
27. Korrespondance med Walther Gerhold, dec. 2003-jan. 2004. MCH 2177.
28. Museet for Danmarks Frihedskamp, pakke 24B.00.104.
29. Heye 1959 s. 417.
30. "Neger" var en tidligere udgave af "Marder".
31. Bekker 1968 s. 44-45, 55.
32. E-rapp. medio dec. 1944. RA, Stockh.ark., pk. XVa.
33. Kriegstagebuch 1./Seekriegsleitung 2.11.44.
34. E-rapp. 3.12.44. RA, Stockh.ark., pk. XXIV/pk. V.
35. Kriegstagebuch 1./Seekriegsleitung 19.12.44, Admiral Skagerrak 17.12.44. Brev fra Walther Gerhold 15.12.2003, MCH j.nr. 2177.
36. Kriegstagebuch 1./Seekriegsleitung 19.12.44, 1.1.45.
37. E-rapp. 15.1.45 og 12.3.45. RA Stockh.ark., pk. XXIV, pk. V.
38. E-rapp. 26.1.45. RA, Stockh.ark., pk. LXXVIII/4.
39. E-rapp. 24.2.45. RA, Stockh.ark., pk. XXIV/pk. V. Whitley 1992 s. 133. Mattes 1995 s. 57.
40. Martin 1955 s. 74 angiver ganske vist, at det skulle dreje sig om 2./412, men det bestrides af Roland Blok i e-mail af 26.1.2004. Schenck 1954 s. 40 foreslår desuden, at det var K-Fl. 413 eller 414, som lå ved Sæby. At det rent faktisk det var en af K-Fl. 412's halvflotiller fremgår dog entydigt af et radiotelegram fra K-Stab Skagerrak 11.5.45 i Roland Bloks private samling, hvor "412" er anført.
41. "Information" 12.4.45, 16.4.45.
42. Brev fra Walther Gerhold 22.12.2003. MCH j.nr. 2177.
43. Radiotelegram fra K-Stab Skagerrak 11.5.45. Roland Bloks private samling.
44. E-rapp. 16., 17., 19.5.45. RA, Stockh.ark., pk. LXXVI.
45. E-rapp. 16.5.45. RA, Stockh.ark., pk. LXXVI.
46. Fotografier fra Egon Ernstsen, 9. Bataljon, juni 1945-maj 1946. MCH foto nr. 2503-2505. MCH 1072.
47. E-rapp. 10.4.45. RA, Stockh.ark. pk. XV/1.
48. Oversigt: Tyske Tropper i Danmark, ultimo feb. 1945. og ultimo april 1945. RA, Stockh.ark., pk. XVIIb.
49. Kannapin III s. 261. Böhm 1993 s. 315.
50. Brev fra J. Heinrich 6.11.03, MCH j.nr. 2169.

Litteratur

Bekker, Cajus: *Einzelkämpfer auf See*. Hamburg 1968.
Blocksdorf, Helmuth: *Das Kommando der Kleinkampfverbände der Kriegsmarine*. Stuttgart 2003.

Böhm, Klaus: *Feldpostnummern der Landmarineteile der deutschen Kriegsmarine 1939-45*. Bönstrup 1993.

Christensen, Arne Bonvig: *Invasion i Danmark?* Odense 1976.

Fock, Harald: *Marinekleinkampfmittel*. München 1968.

Heye, Hellmuth: *Marine-Kampfmitteln*. Wehrkunde 1959, s. 413-21.

Information 12.4.45, 16.4.45.

Kannapin, Norbert: *Die deutsche Feldpostübersicht 1939-1945, I-III*. Osnabrück 1980-82.

Kemp, Paul: *Underwater Warriors*. London 1996.

Kemp, Paul: *Midget Submarines of the Second World War*. London 1999.

Kriegstagebuch der Seekriegsleitung, Teil A, Bd. 1-67. Herford/Bonn 1988-1997.

Martin, Wolfgang: *Geschichte der Molch-Flottille 412*. MOH-Nachrichten (Marine-Offizier-Hilfe e.V.) 1955, s. 73-79

Mattes, Klaus: *Die Seehund Klein-U-Boote. Letzte deutsche Initiative im Seekrieg 1939-1945*. Hamburg/Berlin/Bonn 1995.

Møller, A.S.: *Beretning om Generalkommandoens Efterretningstjeneste. Nordjyske Afsnit 1944/45*. Frederikshavn 1985.

Schenck, Hans-Joachim: *Die Geschichte der K-Flottille 416 (6. Molch)*. MOH-Nachrichten (Marine-Offizier-Hilfe e.V.) 1954, s. 13, 19-21, 39-42.

Tappe, Peter M. A.-V.: *Tyske kampdykkere og miniubåde i Danmark fra 1944-45*. Årsskrift for Hals Museum 1999, s. 23-29.

Tarrant, V.E.: *The Last Year of the Kriegsmarine*. London 1994.

Whitley, M.J.: *German Coastal Forces of World War Two*. London 1992.

Utrykte kilder

Roland Bloks private samling, diverse materiale.

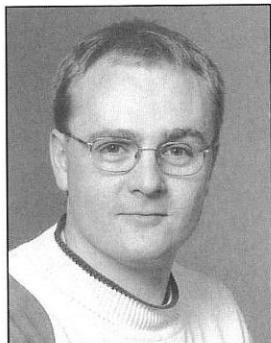
Rigsarkivet

Generalkommandoens Efterretningstjeneste, "Stockholm-arkivet": pk. LXXVI, pk. XVIIb, pk. XV/1, pk. XX, pk. LXXVIII, pk. XXIV pk. V.

Seekriegsleitung, Kriegstagebuch Teil C III, Ostsee, Mai 1943 - Januar 1945. Håndskriftssamlingen XVI, pk. 6 læg 113.

Kriegstagebuch Admiral Skagerrak 1.4.-31.12.1944. Håndskriftssamlingen XVI, pk. 21 læg 260-261.

Kriegstagebuch Marineoberkommando Ost 13.8.-31.10.44. Håndskriftssamlingen XVI, pk. 16 læg 240.

Jens Andersen

Akelejevænget 25, 7730 Hanstholm, f. 12.6.1968 i Hjørring. Cand.mag. i middelalderarkæologi og historie 1996. 2000 Ph.D. ved Syddansk Universitet på afhandlingen "Det tyske invasionsforsvar i Danmark 1940-45". Siden 2001 museumsinspektør ved Museumscenter Hanstholm. Talrige artikler om arkæologi og tyske befæstningsanlæg, bl.a. i Vendsyssel Årbog 1990, 1996, 1997 og 2000. Desuden forfatter til "Atlantvolden fra Agger til Bulbjerg" (1999) samt medforfatter til "Gads Leksikon om Dansk Besættelsestid 1940-1945" (2002) og samme forlags kommende personaleleksikon.